

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FƏLSƏFƏ VƏ HÜQUQ İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

LALƏ İSMAYIL QIZI MƏMMƏDOVA

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT
PROSESİNDƏ AYRI– AYRI KATEQORIYA ŞƏXSLƏR
BARƏSİNDƏ İCRAATIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

İxtisas: 5612.01 – Cınayət prosesi; kriminalistika və məhkəmə
ekspertizası; əməliyyat-axtarış fəaliyyəti

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2016

**Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin
«Cınayət prosesi» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər: **M.S.QƏFƏROV**
Hüquq üzrə elmlər doktoru

Rəsmi opponətlər: **F.M.CAVADOV**
Hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

A.Ə.TEYMUROV
Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı təşkilat: **Milli Aviasiya Akademiyası**

Dissertasiya işinin müdafiəsi «16 » 06_ 2016-cı il tarixdə saat __: __-da
AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun nəzdində FD.01.103 Saylı
Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, Hüseyn Cavid prospekti 31, AMEA
Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu, 9-cu mərtəbə.

Dissertasiya işi ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat « » _____ 2016-cı il tarixdə göndərilmişdir.

FD.01.103 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru:

X.Ə.BAYRAMZADƏ

I. İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Müstəqillik əldə etdikdən sonra milli hüquq sisteminin formalaşdırılması yolunda yeni Konstitusiyanın, onun əsasında isə yeni cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliklərinin qəbul edilməsi böyük rol oynamışdır. Yeni qanunların dünya standartlarına uyğun gələn ideyalar əsasında formalaşdırılması onların şərh edilməsi və tətbiq edilməsinə də yeni yanaşmaları şərtləndirmişdi. 2000-ci ildə qəbul edilmiş və qüvvəyə minmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsi özündə çoxsaylı yeni institutları ehtiva edir ki, onlara subyektə görə cinayət mühakimə icraatının differensiasiyasını şərtləndirən normalar sistemini də aid etmək olar.

Yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi ideyasını əks etdirən bərabərlik prinsipini elan etməklə, bununla da, prosessual formanın vahidliyi haqqında qaydanı təsbit etməklə yanaşı, yaşına, icra etdiyi dövlət funksiyalarına və xarici-siyasət mülahizələrinə görə bəzi kateqoriyalı şəxslər barəsində differensiasiya edilmiş müddəalar da nəzərdə tutmuşdur.

Əvvəlki cinayət-prosessual qanunvericilikdən fərqli olaraq, cari cinayət-prosessual qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər, diplomatik immunitet hüququna malik olan şəxslər və toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barədə cinayət təqibinin xüsusişəkillənmiş qaydalar müəyyən etmişdir. Tədqiqat mövzusunun aktuallığı da, ilk növbədə, milli cinayət-prosessual hüquq elmində qanunda təsbit edilmiş yeni qaydalar haqqında biliklərə olan ehtiyacla izah edilir. Bundan başqa, tədqiqat mövzusunun əhatə etdiyi hər üç kateqoriyalı subyektin barədəsində icraatın xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsini aktual edən özünəməxsus spesifik amillər də mövcuddur.

Müasir dövrdə yuvenal ədliyyə – yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət mühakimə icraatının qaydaları və onun nəticələri hər bir dövlətin həm cinayət-hüquqi siyasətinin, həm də sosial siyasətinin əsas indikatorlarından biridir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın yüksək olduğu bir cəmiyyətin perspektivlərinin müsbət olacağı çox şübhəlidir. Eyni zamanda cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı onların əməllərinə görə mühakimə olunduqları periodda özəl «qayğı» göstərilməyən cəmiyyətlərdə də həmin uşaqların islah edilməsi əvəzinə, potensial cinayətkarların formalaşması şübhə yaratmır.

Azərbaycan Respublikasında son illərdə yetkinlik yaşına çatmayanlar (14 – 18 yaşlılar arasında) tərəfindən 2009-cu ildə 381 cinayət, 2010-cu ildə 375 cinayət, 2011-ci ildə 465 cinayət, 2012-ci ildə 466 cinayət, 2013-cü

ildə 548 cinayət, 2014-cü ildə 479 cinayət törədilmişdir, bu cinayətlərə görə 2009-cu ildə 222 (onlardan 51-i azadlıqdan məhrum etmə cəzasına) nəfəri, 2010-cu ildə 238 (onlardan 46-sı azadlıqdan məhrum etmə cəzasına) nəfəri, 2011-ci ildə 241 (onlardan 45-i azadlıqdan məhrum etmə cəzasına), 2012-ci ildə 235 (onlardan 76-sı azadlıqdan məhrum etmə cəzasına), 2013-cü ildə 272 (onlardan 68-i azadlıqdan məhrum etmə cəzasına), 2014-cü ildə 280 (72-si azadlıqdan məhrum etmə cəzasına) nəfəri məhkum edilmişdir.

Son illərdə ölkədə yuvenal ədliyyə sahəsində uğurlu islahatlar aparılsa da, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi imkanları hələ də tükənməmişdir. Bu amil, yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət mühakimə icraatının xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsinin aktuallığına dəlalət edir.

Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi onun dünya arenasına tamhüquqlu subyekt kimi çıxmasını da şərtləndirmişdir. Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiya etməsi, onun digər dövlətlər tərəfindən demokratik və müasir bir dövlət kimi tanınması üçün milli qanunvericiliyin beynəlxalq hüquq normaları ilə uyğun gəlməsi vacib şərtidir. Bu şərtlərin sırasında Azərbaycanın digər dövlətlərlə diplomatik əlaqələr yaratması səviyyəsinin də yeri vardır. Xarici diplomatların Azərbaycanda hər iki tərəfin maraqlarına xidmət edən uğurlu fəaliyyət göstərməsi üçün isə onlara müəyyən təminatlar sistemi verilməlidir. Diplomatik immunitet hüququnun tannınması və təmin edilməsi qeyd edilən qarantiyalar sisteminin vacib elementidir. Bu səbəbdən cinayət mühakimə icraatı sferasında diplomatik immunitet hüququndan istifadə edən şəxslər barəsində tətbiq edilməli olan normaların da dəqiqlikdə dərk edilməsi və əməl edilməsinin təmin edilməsi müasir dövrdə aktual məsələlərdəndir.

Nəhayət, nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra idarəetmə sistemi əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış, dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipi əsasında formalaşdırılmış, yeni seçki qaydaları yaradılmış, Azərbaycanda əvvəllər analoqu olmayan bir sıra orqanlar təsis edilmişdir (məsələn, Konstitusiyaya Məhkəməsi, Hesablama Palatası, Ombudsman və s.). Bütün bunlar həmin orqanları təmsil edən şəxslərin obyektiv və qərəzsiz fəaliyyəti üçün təminatlar sisteminin yaradılmasını şərtləndirmişdir. Toxunulmazlıq hüququ bu təminatların ən əhəmiyyətlilərindəndir. Eynilə, toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barəsində cinayət mühakimə icraatının xüsusiyyətləri barədə milli cinayət-prosessual hüquq elmində biliklərə duyulan ehtiyac bu sahənin də tədqiq edilməsini aktual edən amil kimi çıxış etmişdir.

Mövzunun elmi işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan Respublikasının cina-

yət prosesində ayrı-ayrı kateqoriyadan olan şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətlərinə həsr edilmiş kompleks xarakterli elmi tədqiqat işi aparılmışdır. Bununla belə, milli müəlliflər arasında yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraatın müəyyən xüsusiyyətlərinə həsr edilmiş elmi tədqiqat işləri aparmış E.A. Nəsimov (Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai istintaqın xüsusiyyətləri. Hüquq elmləri namizədi dissertasiyası. Bakı, 2004-cü il) və S.A. Əliyev (Məhkəmə, prokurorluq, polis orqanlarının və vəkillərin fəaliyyətində yuvenal ədliyyə elementləri. Bakı, 2007-ci il) qeyd etmək mümkündür. Qeyd edilən əsərlərdən başqa 2006-cı ildə h.e.d. M.S. Qəfərovun həmmüəlifliyi ilə hazırlanmış «Yuvenal ədliyyə» adlı dərs vəsaitinin çapını da qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan Respublikasında diplomatik immunitet hüququna malik olan şəxslər və toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barədə cinayət mühakimə icraatının xüsusiyyətlərinə həsr edilmiş müstəqil elmi tədqiqat işləri aparılmışdır. Lakin qeyd edilən mövzuların ayrı-ayrı məsələləri məqalələr, dərsliklər, yaxud kommentariyalar miqyasında h.e.d., prof. C.H. Mövsümov və digərlərinin elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış «Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyasında, h.e.d., prof. F.M. Abbasovanın «Cinayət prosesi. Ümumi hissə» və «Cinayət prosesi. Xüsusi hissə» dərsliklərində, h.e.d., prof. M.Ə. Cəfərquliyevin «Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi» adlı dərsliyində, H.A. Qasımovanın «Xarici əlaqələr hüququ» adlı dərsliyində, h.e.d., prof. F.Y. Səməndərovun, h.e.d. M.S. Qəfərovun və s. alimlərin ayrı-ayrı məqalələrində işıqlandırılmışdır.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində ayrı-ayrı kateqoriyadan olan şəxslər – yetkinlik yaşına çatmayanlar, diplomatik immunitet hüququndan istifadə edən şəxslər və toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barəsində cinayət mühakimə icraatı həyata keçirilərkən yaranan, beynəlxalq və milli prosessual hüquq normaları ilə tənzim edilən hüquq münasibətləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini sadalanan subyektlər barədə cinayət mühakimə icraatının ümumi qaydalarından istisnalar, əlavə təminatlar və differensiasiya nəzərdə tutan cinayət-prosessual hüquq normaları, bu normaların şərh edilməsi və tətbiq edilməsi təcrübəsini əks etdirən beynəlxalq və milli xarakterli normativ-hüquqi aktlar, xüsusişədirilmiş cinayət-prosessual hüquq normaları problemə həsr edilmiş doktrinal mənbələr təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində subyektə görə differensiasiya nəzərdə tutan normalar sisteminin təhlili əsasında ayrı-ayrı kateqoriyalı şəxslər barəsində cinayət mühakimə icraatının xüsusiyyət-

lərinin nədən ibarət olmasını müəyyən etmək, bu xüsusiyyətlər əsasında yetkinlik yaşına çatmayan, diplomatik immunitet hüququndan və toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barəsində cinayət mühakimə icraatının hüquqi tənzimlənməsi mexanizmi mövcud vəziyyəti barədə təsəvvür əldə etmək və bu hüquqi tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış konkret təklif və tövsiyələr sistemi işləyib hazırlamaqdır.

Dissertasiya tədqiqatının əsas məqsədinə nail olmaq üçün qarşıya həll edilməli olan aşağıdakı **vəzifələrin** sistemi qoyulmuşdur:

1. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət təqibinin başlanması və cinayət hüquqi mübahisənin cinayət təqibinə alternativ həll yollarının tətbiqi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;

2. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ibtidai araşdırmanın yol verilən formalarını, bu kateqoriyadan olan şəxslər barəsində cinayət-prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi xüsusiyyətlərinin təhlil edilməsi;

3. Nəzarət altına vermə qətimkan tədbirinin mahiyyətinin yalnız yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində tətbiq edilən qətimkan tədbiri kimi doktrinal qaydada şərh edilməsi;

4. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində məhkəmə baxışının xüsusişədirilmiş qaydalarının öyrənilməsi, bu qaydaların digər prosessual qaydalara təsir dərəcəsinin müəyyən edilməsi;

5. Hüquqi immunitet kateqoriyasının cinayət mühakimə icraatında və cinayət-prosessual qanunvericilikdə təzahür xüsusiyyətlərinin araşdırılması, cinayət prosesində tətbiq edilən hüquqi immunitetlərin sistemi və təsnifatının öyrənilməsi;

6. Diplomantik immunitet hüququnun tanınmasından irəli gələn prosessual qaydaların mahiyyəti və məzmununu doktrinal qaydada şərh etmək;

7. Azərbaycan Respublikasında toxunulmazlıq hüququndan istifadə subyektlərin konkret dairəsinin müəyyən edilməsi, bu subyektlərin toxunulmazlıq hüququndan məhrum edilməsi prosedurunun nədən ibarət olmasının öyrənilməsi;

8. Toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən subyektlərin barəsində cinayət təqibinin həyata keçirilməsinin xüsusi qaydalarını nəzərdə tutan hüquq normalarının sistemində cinayət-prosessual hüquq normalarının yerinin, bu subyektlər barədə həyata keçirilən cinayət təqibinin xüsusiyyətlərinin məzmununun, yəni qanunvericiliklə nəzərdə tutulan xüsusiyyətlərin məhz nədən ibarət olmasının araşdırılması;

9. İstinad edilən hüquq normalarının təhlil edilməsi, onların xarici dövlətlərin analogi normaları ilə müqayisə edilməsi, milli normalarda

mövcud olan boşluq və qüsurların aşkar edilməsi, onların aradan qaldırılması istiqamətində təkliflərin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın metodologiyası və metodikası. Dissertasiya tədqiqatının metodologiyasını dialektik idrak təliminin əsas müddəaları təşkil etmişdir. Dialektik idrak nəzəriyyəsinin mühüm fərqləndirici cəhəti idrakın ictimai təbiətini qəbul etməkdən ibarətdir. Dialektik fəlsəfəyə görə, idrak təfəkkürün dərk edilən predmetə yaxınlaşmasından, fikrin biliksizlikdən, biliyə doğru, yarımçıq və mükəmməl olmayan bilikdən daha tam, mükəmməl biliyə doğru hərəkətindən ibarət sonsuz bir prosesdir. Tədqiqatın metodikasına isə məntiqi idrak: analiz-sintez, müqayisəli tədqiqat, sahələrarası tədqiqat, sistemli struktur, situativ modelləşdirmə, doktrinal izahetmə, sosioloji rəy sorğusu, təcrübənin ümumiləşdirilməsi və elmi idrakın bir sıra digər metodları daxildir. Dissertasiya tədqiqatı zamanı adları sadalanan metodlardan daha geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və normativ bazası. Tədqiqatın nəzəri bazasını tədqiqat predmetinə aid olan məsələlər barədə nəzəri fikirləri və hüquq normalarının şərhini əks etdirən nəzəri mənbələr təşkil edir. Dissertasiya işinin yazılması zamanı h.e.d., prof. C.H. Mövsümov, h.e.d., prof. F.Y. Səməndərov, h.e.d. prof. M.Ə.Cəfərquliyev, h.e.d. prof. F.M.Abbasova, h.e.d. M.S.Qəfərov, h.e.d. prof. İ.V.Vəliyev, h.e.d. C.İ.Süleymanov, İ.M.Cəfərov, V.Ə.İbayev, F.Y.Xəlilov, H.A.Qasımova, Ş.Ş.Həsənova, E.A.Nəsimov kimi milli tədqiqatçıların əsərlərindən, məqalələrindən və s. elmi tədqiqat işlərindən istifadə edilmişdir.

Bundan başqa, tədqiqat zamanı V.M.Savitskiy, A.R.Belkin, Y.V.Darovskiy, O.Y.Kutafin, S.D.Şestakova, A.P.Rijakov, Y.S.Andreyeva, A.V.Antonova, V.Q.Astaşenkov, L.N.Vinoqradova, İ.A.Yelizarova, R.A.Kolodkin, S.V.Lukoşkina, A.N.Popov, A.D.Proşlyakov və s. kimi əcnəbi müəlliflərin də əsərlərinə müvafiq istinadlar edilmişdir.

Tədqiqat işinin normativ bazası kifayət qədər genişdir, çünki dissertasiyada araşdırılan məsələlər milli qanunvericilik bazası ilə yanaşı bir sıra beynəlxalq xarakterli hüquqi sənədlərə də istinadlar etmək zərurəti yaratmışdır. Dissertasiyada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Cinayət Məcəlləsi, Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, Seçki Məcəlləsi və bir sıra digər qanunları ilə yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikasının da Konstitusiyasından və müvafiq qanunlarından istinadlar edilmişdir. Tədqiqatın dolğunluğunu təmin etmək üçün dissertasiyada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinin və Ali Məhkəməsinin Plenum Qərarlarından da geniş istifadə edilmişdir. Dissertasiyanın müqayisəli tədqiqatlar aparılan hissələrində Rusiya Federasiyasının da qanunvericiliyinə geniş

istinadlar edilmişdir.

Tədqiqatın empirik əsasları. Dissertasiyada araşdırılmış məsələlərin empirik əsasları qismində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin ayrı-ayrı işlər üzrə qərarları, təcrübə işçilər arasında həyata keçirilmiş rəy sorğusunun nəticələri və rəsmi statistik göstəricilər çıxış etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikasında bu mövzuda daha əvvəllər müstəqil tədqiqat işinin aparılmaması ilə izah edilir. Bu amildən başqa, dissertasiyada əldə edilmiş nəticələrin məzmunu və xarakteri də dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyinə dəlalət edir. Belə ki, tədqiqat zamanı əldə edilmiş nəticələr eyni problemlərə toxunmuş müəlliflərin əldə etdiyi nəticələri təkrarlamır, müəllif tərəfindən işlənilib hazırlanmış təklif və tövsiyələr hüquq yaradıcılığı və hüquq tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmişdir. Tədqiqatın elmi yeniliyi müdafiəyə təqdim edilmiş əsas müddələrdə də təzahür olunur.

Müdafiəyə təqdim edilən müddəalar:

1. Cinayət işinin başlanması mərhələsində həyata keçirilən ilkin yoxlama zamanı Azərbaycan Respublikası CM-in 88.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlərin mövcudluğu müəyyən edilərsə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi ilə cinayət təqibinin başlanmasının rədd edilməsindən çəkinilməməlidir. Bu yanaşma cəzaya alternativ hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiqi ilə yetkinlik yaşına çatmayanın islah edilməsini təmin edir; yetkinlik yaşına çatmayan barəsində cinayət təqibinin həyata keçirilməsi zərurətini aradan qaldırır; yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə uzun zaman sərfiyyatına yol vermədən qərar qəbul edilməsini təmin edir; yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmə baxışına ehtiyac duymadan cinayət-hüquqi mübahisənin həlli yolunu nəzərdə tutur.

2. Azərbaycan Respublikası CPM-in 430-cu maddəsinin aşağıdakı təkmilləşdirilmiş yeni redaksiyası təklif edilir:

«Maddə 430. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai araşdırmanın forması

430.1. Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai araşdırma ibtidai istintaq şəklində həyata keçirilir.

430.2. Cinayətin izlərinin müəyyən edilməsi və rəsmiləşdirilməsi məqsədi ilə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı formasında təhqiqatın həyata keçirilməsinə yol verilir.

430.3. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai araşdırmanın

məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklində aparılması qadağandır».

3. Nəzarət altına vermə qətimkan tədbirinin hüquqi tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası CPM-in 154.3-cü maddəsində «Nəzarət altında saxlama yalnız yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin barəsində seçilə bilər» cümləsindən sonra «Barəsində nəzarət altına vermə növündə qətimkan tədbiri seçilmiş yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin on səkkiz yaşı tamam olduqda, nəzarət altına vermə qətimkan tədbirinin səmərəlilik dərəcəsi nəzərə alınmaqla, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın mülahizəsi ilə nəzarət altına vermə qətimkan tədbirinin tətbiqi davam etdirilə bilər» məzmunlu yeni cümlə əlavə edilməsi, Azərbaycan Respublikası CPM-in 170.1-ci maddəsində isə, «himayəçilərinin» sözündən sonra «və ya öz xahişləri ilə yaxın qohumlarının və ya qohumlarının» sözlərinin əlavə edilməsi təklif edilir.

4. Azərbaycan Respublikası CPM-in 435.1-ci maddəsinə aşağıdakı redaksiyada yeni cümlənin əlavə edilməsi təklif edilir: «Birinci instansiya məhkəməsinə yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət işləri daxil olarkən, məhkəmədə bu kateqoriyalı işlər üzrə daha təcrübəli və səriştəli hakimlərin olduğu hallarda işlərin hakimlər arasında bölüşdürülməsinin kargüzarlıq qaydalarından istisna edilə bilər».

5. Cinayət prosesində immunitetlərin mövcudluğu onun təməl prinsiplərin birinə – hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipinə zidd olmamalı, onunla uzlaşmalı və orqanik qarşılıqlı münasibətdə çıxış etməlidir. Geniş anlamda immunitetlər onların daşıyıcıları olan subyektlərə müəyyən üstünlüklərin verilməsindən ibarətdir. Lakin belə üstünlüklərin immunitet kimi çıxış etməsi üçün onların, ilk növbədə, «qanunla əsaslandırılmış olma» kriteriyasına cavab verməsi tələb edilir, zira cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar qanunla əsaslandırılmamış hər hansı bir mülahizəyə görə kimsəyə üstünlük vermir.

6. Toxunulmazlıq hüququ – bu hüquqdan istifadə edən şəxslər barəsində cinayət təqibinin başlanması və həyata keçirilməsinin xüsusi qaydalarının məcmusunu ehtiva edir. Toxunulmazlıq hüququ özü-özlüyündə cinayət məsuliyyətindən azad etmə əsası deyildir, xüsusi subyektlər barədə cinayət mühakimə icraatının differensiasiya edilməsi əsasıdır.

7. Azərbaycan Respublikası CPM-in 11.3-cü maddəsi cinayət təqibi ilə bağlı toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi baxımından natamamdır, əslində, barəsində cinayət təqibinin həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə xüsusi şərt nəzərdə tutulmuş subyektlərin dairəsi daha genişdir. Odur ki, Azərbaycan Respublikası CPM-in 11.3-cü maddəsinin təkmilləşdirilməsi üçün tərəfimizdən həmin

maddənin aşağıdakı yeni redaksiyada verilməsi təklif edilir: «11.3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının keçmiş prezidenti və onun arvadı (əri) və prezidentliyə qeydə alınmış namizəd, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları və Milli Məclisin deputatlığına qeydiyyatda alınmış namizəd, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatı və Ali Məclisin deputatlığına qeydə alınmış namizəd (yalnız Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində), Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, bələdiyyə üzvlüyünə qeydə alınmış namizəd, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman), Məhkəmə-Hüquq Şurasının üzvləri, Azərbaycan Respublikasının hakimləri və Seçki Komissiyalarının üzvləri, Hesablama Palatasının sədri, onun müavini və Hesablama Palatasının auditorları barəsində cinayət təqibinin xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir».

8. Qüvvədə olan qanunvericilik kontekstindən çıxış etdikdə toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barədə cinayət təqibinin xüsusiyyətləri dedikdə, differensiasiya edilmiş prosessual qaydaların aşağıdakı sistemi başa düşülür:

- onlar barədə cinayət təqibinin başlanması üçün xüsusi razılığın (bəzən toxunulmazlıq hüququndan məhrum edilməyə yönəlmiş xüsusi prosedurun) tələb edilməsi;

- onların tutulması üçün xüsusi əsasın (cinayət başında yaxalanma) nəzərdə tutulması;

- belə şəxslər barədə cinayət təqibi üzrə icraatın dayandırılması üçün xüsusi əsasın və şərtin mövcudluğu;

- bu subyektlər barədə istintaq aidiyyətinin müstəsna olaraq prokurorluğa məxsus olması.

9. Azərbaycan Respublikası CPM-in cinayət təqibini istisna edən halların sistemini müəyyən edən 39-cu maddəsində toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxsin bu hüquqdan məhrum edilməsinə səlahiyyətli orqan tərəfindən razılıq verilməməsi halı nəzərdə tutulmamışdır. Halbuki, şəxsin toxunulmazlıq hüququndan məhrum edilməsindən imtina edilməsi həm de facto, həm de jure olaraq, həmin şəxsin cinayət təqibinə məruz qalmasını istisna edir. Odur ki, bu halın nəzərə alınması və qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə təsbit edilməsi üçün CPM-in 39-cu maddəsinin məzmununa aşağıdakı redaksiyada yeni bəndin əlavə edilməsini təklif edilir: «39.1.13. toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxsin bu hüquqdan məhrum edilməsindən səlahiyyətli orqanın imtina etməsi».

Tədqiqatın nəzəri və təcrübə əhəmiyyəti. Tədqiqatın həm ayrı-ayrı

nəticələri, həm də ümumi məzmunu nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti onun məzmununda cinayət-prosessual qanunvericiliyin bir sıra müddələrinin doktrinal şərhinin verilməsində, işdə nəzəri ümumiləşdirmələrin aparılmasında və diqqət yetirilmiş əksər məsələlərə dair müəllif mövqeyinin bildirilməsində ifadə olunur. Dissertasiyada formulə edilmiş fikir və təkliflər bu sahədə sonrakı tədqiqatların aparılması üçün nəzəri baza kimi çıxış edə bilər.

İşin təcrübi əhəmiyyəti onun nəticələrinin və bütün məzmununun bir sıra praktiki sahələrdə tətbiq edilmə imkanı ilə izah edilir. Dissertasiyanın bütün mətnindən ali məktəblərin Hüquq fakültələrində həm bakalavr, həm də magistr pillələrində «Cinayət prosesi», «İbtidai araşdırma», və s. fənlərin tədris edilməsi prosesində dərs vəsaiti kimi istifadə edilə bilər.

İşin mətnində formulə edilmiş və əsaslandırılmış qanunvericilik təkliflərindən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi işində geniş istifadə edilə bilər. Eləcə də, dissertasiyada ifadə edilmiş mülahizələr bilavasitə hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətində doktrinal tövsiyələr kimi faydalı ola bilər.

Dissertasiya işinin nəticələrinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin «Cinayət prosesi» kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın ayrı-ayrı hissələri və nəticələri müəllifin təhkim olduğu kafedranın illik hesabat iclaslarında, məqalə və təsizlərə rəy verilməsi prosesində zaman-zaman müzakirə olunmuşdur. Tədqiqat zamanı əldə edilmiş əsas nəticələr nüfuzlu elmi jurnallarda elmi məqalələr qismində dərc olunmuş, ümumrespublika və beynəlxalq xarakterli elmi konfrans materiallarında nəşr olunaraq hüquq ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmışdır.

Dissertasiya işinin quruluşu. Dissertasiya işi girişdən, özündə yeddi yarım fəslə birləşdirən üç fəsildən, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və əlavələr kimi hissələrdən ibarətdir.

II. İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqat mövzusunun aktuallığı əsaslandırılmış, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyinin nədən ibarət olması barədə məlumat verilmiş, müdafiəyə təqdim edilən müddəalar sadalanmış, işin ümumi xarakteristikası verilmişdir.

Dissertasiyanın **birinci fəslə «Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraatın müasir problemləri»** adlandırılmışdır. Bu fəslin *«Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət təqibinin (cinayət işinin) başlanması*

məsələləri» adlanan birinci paragrafında qeyd edilir ki, yuvenal ədliyyəyə dair qüvvədə olan benyəlxalq hüquq normaları, müasir hüquq doktrinası və hüquq təcrübəsi yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə icraat zamanı cinayət mühakimə icraatının məqsədlərinə «cinayət cəzası» xarakterli hüquqi tədbirlər vasitəsilə deyil, cəzaya alternativ təsir tədbirləri ilə nail olmanı prioritet hesab edir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət təqibi (cinayət işi) başlamadan cinayət mühakimə icraatının məqsədlərinə nail olmaq mümkündürmü?

AR CPM-in 40.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə hallarının mövcudluğu cinayət təqibinin həyata keçirilməməsinə imkan verir. Azərbaycan Respublikası CM-in 88.1-ci maddəsinə əsasən isə, yetkinlik yaşına çatmayan ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət etdikdə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun islah olunması mümkün hesab edilsə, həmin şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər (başqa sözlə, AR CM-in 88.1-ci maddəsi də cinayət məsuliyyətindən azad etmə halı nəzərdə tutur və deməli, bu halda cinayət təqibinin həyata keçirilməməsinə imkan verilir).

İlk baxışdan, diqqət yetirilən iki milli qanunvericilik norması Cinayət Məcəlləsinin 88.1-ci maddəsində qeyd edilən şərtlər daxilində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət təqibini (cinayət işini) başlamamağı imkan verir. Həqiqətən, qüvvədə olan nə maddi, nə də prosessual qanunvericiliyin özündə bu və ya digər cinayət məsuliyyətindən azad edilmə əsasının tətbiq edilməsinə yol verilən cinayət prosesi mərhələsinə dair hər hansı məhdudiyyət nəzərdə tutan müddəa mövcud deyildir. Belə olan təqdirdə, yetkinlik yaşına çatmayanlara tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onların məhkəməyədək icraatda cinayət məsuliyyətindən azad edilmələrinə mane olan və ya yol verməyən hüquqi əsas yoxdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər cəza deyildir, odur ki, onların tətbiqinin müstəsna olaraq, məhkəmənin səlahiyyətlərinə aid etməyə lüzum yoxdur. Xatırladıq ki, Pekin Qaydalarının 11-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə polis və prokurorluq orqanlarına da işə rəsmi şəkildə baxmadan müvafiq qərar qəbul etmək səlahiyyətlərinin verilməli olmasına dair göstəriş nəzərdə tutulmuşdur. Fikrimizcə, cinayət işinin başlanması mərhələsində həyata keçirilən ilkin yoxlama zamanı CM-in 88.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlərin mövcudluğu müəyyən edilsə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi ilə cinayət təqibinin (cinayət işinin) başlanmasının rədd edilməsindən çəkinilməməlidir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində cinayət işinin başlanması mərhələsi üçün əhəmiyyətli olan hər bir problemə yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət işinin başlanması problemləri kontekstindən baxmaq mümkündür.

Hesab edirik ki, qanunvericilikdə cinayət işinin başlanması mərhələsində yetkinlik yaşına çatmayanların əməlləri barədə ərizə və məlumatlara da müvafiq istintaq orqanlarının xüsusi bölmələri və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə müvafiq iş təcrübəsinə malik olan şəxslər tərəfindən baxılmalı olması haqqında qayda nəzərdə tutulsaydı, pis olmazdı.

Birinci fəslin «*Yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə ibtidai istintaqın xüsusiyyətləri*» adlanan ikinci paragrafında qeyd edilir ki, qanunun tələbinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər üzrə məhkəməyədək icraat yalnız ibtidai istintaq şəklində aparılır (CPM-in 430-cu maddəsi). Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyinin bu müddəasının məqsədi yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində başlanmış cinayət işlərinin məhkəməyədək icraat formasının müəyyən edilməsidir. Bununla belə, CPM-in 430-cu maddəsinin təhlili belə deməyə əsas verir ki, həmin maddənin hüquqi formulu tam anlamda mükəmməl deyildir. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılması, əslində, məcburi deyildir. Belə kateqoriyadan olan işlər (materiallar) cinayət işinin başlanması mərhələsində də həll edilə bilər. Deməli, CPM-in 430-cu maddəsinin adında ifadə edilmiş «ibtidai istintaqın aparılmasının məcburiliyi» tələbi, əslində, ibtidai araşdırma orqanı üçün hər bir halda mütləq ibtidai istintaq aparmaq vəzifəsi müəyyən etmir. CPM-in 430-cu maddəsi yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai istintaqın məcburiliyini deyil, ibtidai araşdırmanın formasını müəyyən edən bir maddədir, odur ki, bu maddənin adı onun əsl məqsədini ifadə etməlidir. Bundan başqa, baxılan normada «yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər» ifadəsinin istifadə edilməsi təqsirsizlik prezumpsiyasının müddəaları ilə kəskin ziddiyyət təşkil edir. CPM-in 430-cu maddəsində istifadə edilmiş «yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər» ifadəsində məhkəməyədək icraatda təqib olunan şəxsin artıq cinayət törətməsi faktı birmənalı olaraq qəbul edilmiş olur.

Digər məsələ ondan ibarətdir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəməyədək icraatın yalnız ibtidai istintaqla məhdudlaşdırılması bu sistemin digər yarım sistemini – cinayət işinin başlanması qaydasında icraatı istisna edir ki, bununla da razılaşmaq mümkün deyil. CPM-in 430-cu maddəsi yalnız yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai araşdırmanın yolverilən formasını müəyyən edir – bu ibtidai istintaqdır. Məsələnin bu cür

qoyuluşu, belə bir sualı aktuallaşdırır: CPM-in 430-cu maddəsi yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı formasında təhqiqatın aparılmasını da istisna edirmi? Hüquq ədəbiyyatının və təcrübənin öyrənilməsi, eləcə də, CPM-in normalarının sistemli təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, CPM-in 430-cu maddəsi yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı formasında təhqiqatın aparılmasını istisna etməməlidir. Əvvəla, təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı formasında təhqiqat sonrakı ibtidai istintaqı istisna etmədiyi üçün, faktiki olaraq, yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və təqsirləndirilən şəxsləri ibtidai istintaq formasına xas olan prosessual təminatlardan və vasitələrdən məhrum etmir. İkincisi, təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı iş üzrə tam icraat olmayıb, xüsusi məqsədlə – cinayətin izlərinin müəyyən edilməsi və rəsmiləşdirilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir və cinayət prosesində sübuti əhəmiyyətli məlumatların qorunmasına və operativliyin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bu səbəbdən, cinayət izlərinin aşkar edilməsi və rəsmiləşdirilməsinin belə bir operativ vasitəsindən formal mülahizələrə görə imtina etmək məqsədəuyğun olmazdı. Üçüncüsü, hüquq ədəbiyyatında yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhz təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatının səmərəsi barədə kifayət qədər əsaslı fikirlər bildirilmişdir. Dördüncüsü, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyi, faktiki olaraq, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı formasında təhqiqatın həyata keçirilməsini nə kobud pozuntu, nə də ümumiyyətlə pozuntu kimi nəzərdə tutmamışdır. Nəhayət, Azərbaycan Respublikası CPM-in 170.2-ci maddəsi də yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə təhqiqatçının iştirak etdiyini müəyyən edir və əlbəttə ki, bu iştirak yalnız təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı şəklində təhqiqatın aparılması qismində ola bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CPM-in 170.2-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin nəzarət altına verilməsindən əvvəl **təhqiqatçı** (tünd rənglə qeyd etmə – müəllifindir), müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə valideynlərin, qəyyumların, yaxud himayəçilərin şəxsiyyəti, onların yetkinlik yaşına çatmamış şəxsə qarşı münasibətləri barədə **məlumat toplamalıdır** (tünd rənglə qeyd etmə – müəllifindir), şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi lazımi nəzarət altında saxlamalarını həyata keçirmək iqtidarında olduqlarını **yəqin etməlidir** (tünd rənglə qeyd etmə – müəllifindir). Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası CPM-in 170.2-ci maddəsində təhqiqatçı yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə bilavasitə icraatı aparan subyekt kimi nəzərdə tutulur. Yuxarıda qeyd edilən bütün təhlil və arqumentləri nəzərə alaraq,

CPM-in 430-cu maddəsinin müdafiəyə təqdim edilmiş təkmilləşdirilmiş yeni redaksiyası təklif edilmişdir.

Birinci fəslin «*Yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə məhkəmə icraatın xüsusişəkillənmiş qaydaları*» adlanan üçüncü paragrafında qeyd edilir ki, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə tətbiq edilmiş hüquqi texnikanın məntiqinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmə baxışının xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikası CPM-də 435-ci maddəsində sistemləşdirilmiş olmalıdır, çünki həmin maddə «Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin törətdiyi cinayət barədə cinayət işi üzrə məhkəmə baxışının xüsusiyyətləri» adlandırılmışdır. Bununla belə, həmin maddənin öyrənilməsi göstərir ki, onun məzmununda nəzərdə tutulmuş qaydalardan üçü prosessual xarakterlidir, onlardan isə yalnız ikisi müəyyən qədər differensiasiya edilmiş norma kimi nəzərdən keçirilə bilər. Maddədə yer almış digər qaydalar isə cəza təyinetmə qaydalarıdır ki, fikrimizcə, bu qaydaların cinayət qanununda yer alması daha məqsədəuyğun idi.

CPM-in 435.1-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayətlər barədə cinayət işlərinə daha təcrübəli hakimlər tərəfindən baxılmalıdır. Nəzərdən keçirilən müddəa ümumi prosessual qaydanın differensiasiyasını şərtləndirdiyi üçün diqqət cəlb edir. Söhbət məhkəməyə daxil olmuş cinayət işlərinin hakimlər arasında bölüşdürülməsi qaydalarından gedir (Azərbaycan Respublikası CPM-in 298.1-ci maddəsi). Həmin qaydalara əsasən, birinci instansiya məhkəməsinə daxil olmuş cinayət işi hakimlər arasında işlərin kargüzarlıq qaydalarına uyğun bölüşdürülməsinə riayət etməklə onlara baxmalı olan hakimə və ya hakimlərə verilir. Hesab edirik ki, məhkəmədə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə daha səriştəli hakimin olduğu hallarda, bu kateqoriyadan olan işlərə daha təcrübəli hakimlərin baxmasını təmin etmək məqsədi ilə də müvafiq kargüzarlıq qaydalarından istisnaya yol verilməsi məqsədəuyğundur. Fikrimizcə, məhkəmənin heyətində yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə kifayət qədər səriştəli və təcrübəli hakimlərin olduğu hallarda yalnız formal mülahizələrə və riyazi qaydalar əsasında müəyyən edilmiş növbəlilik – dövrəlilik prinsipinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanlara dair cinayət işlərini digər hakimlərə vermək əğlabatan olmazdı. Odur ki, Azərbaycan Respublikası CPM-in 435.1-ci maddəsinə aşağıdakı redaksiyada yeni cümlənin əlavə edilməsini təklif edirik: «Birinci instansiya məhkəməsinə yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət işləri daxil olarkən, məhkəmədə bu kateqoriyalı işlər üzrə daha təcrübəli və səriştəli hakimlərin olduğu hallarda işlərin hakimlər arasında bölüşdürülməsinin kargüzarlıq qaydalarından istisna edilə bilər».

CPM-in 435.3-cü maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cinayət işinin məhkəmə baxışında yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin valideynləri və ya digər qanuni nümayəndələri iştirak etmək hüququna malikdirlər. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafeyi naminə məhkəmə özünün əsaslandırılmış qərarı ilə həmin şəxslərin məhkəmə baxışında iştirakını tələb edə və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafevləri üçün zəruri olduğunu güman etməyə əsaslar olduqda, valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirakından imtina edə bilər.

Qeyd edilən norma ilə bağlı bir məqama diqqət yetirmək vacibdir ki, valideynlərin və digər qanuni nümayəndələrin iştirakı barəsində ədalət mühakiməsi həyata keçirilən yetkinlik yaşına çatmayanın hüququdur. Bu anlamda yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafevləri üçün zəruri olduğunu güman etməyə əsaslar olduqda, məhkəmənin valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirakından imtina etmək hüququ ilə yetkinlik yaşına çatmayanların valideynin və ya qəyyumun iştirakı hüququnun uzlaşması və qarşılıqlı əlaqəsi məsələsinə diqqət yetirilməlidir. Baxılan məsələdə yetkinlik yaşına çatmayanların valideynin və ya qəyyumun iştirakı hüququ tanınırsa, məhkəmənin bu hüququ təmin etmək vəzifəsi də *apriori* qəbul edilir. Məhkəmənin valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirakından imtina etmək hüququ yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin ümumiyyətlə heç bir valideyn və ya qanuni nümayəndə ilə təmsil edilməsinə ehtiyac duymaması kimi qənaətə gəlmək imkanı kimi başa düşülməməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayanın mənafevləri baxımından yalnız konkret şəxsin valideyn və ya digər qanuni nümayəndə kimi cinayət prosesində iştirakının məqsədəuyğunluğu məsələsi məhkəmə tərəfindən həll edilə bilər. Məsələn, milli mentalitet xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, cinsi toxunulmazlıq əleyhinə törədilmiş cinayət işi üzrə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin anasının onun valideyni kimi işdə iştirak etməsini məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanın mənafevlərinə uyğun olmayan kimi qiymətləndirilə bilər. Bu halda məhkəmə həmin şəxsin anasının prosesdə iştirak etməsindən imtina edə bilər, lakin bu qərar yetkinlik yaşına çatmayanı ümumiyyətlə valideynlərin iştirakı hüququndan məhrum etməməlidir. Belə situasiyalarda valideynlərdən birinin digəri və ya başqa qanuni nümayəndə ilə əvəz edilməsi tələb olunur. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin mənafevləri baxımından valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin işdə ümumiyyətlə iştirakından imtina edilməsinə isə (məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanın öz yaxınlarından utanması motivi ilə), yalnız yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin özünün buna razılıq verdiyi və ya bunu xahiş etdiyi hallarda əsaslı diskresion tədbir kimi baxmaq olar. Hesab edilir ki, belə xahiş və ya razılıq

olmadan məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirakından imtina etməsi yetkinlik yaşına çatmayı valideynin və ya qəyyumun iştirakı hüququndan məhrum etməkdir.

Dissertasiyanın **ikinci fəsl** **«Diplomatik immunitet hüququ olan şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətləri»** adlandırılmışdır. Bu fəslin *«Cinayət prosesində «immunitet» hüquqi kateqoriya kimi»* adlanan birinci paragrafında qeyd edilir ki, cinayət prosesində immunitetlərin mövcudluğu onun təməl prinsiplərin birinə – hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipinə zidd olmamalı, onunla uzlaşmalı və orqanik qarşılıqlı münasibətdə çıxış etməlidir. Doğrudur, geniş anlamda immunitetlər onların daşıyıcıları olan subyektlərə müəyyən üstünlüklərin (imtiyazların, güzəştlərin, əlavə hüquqların) verilməsindən ibarətdir. Lakin belə üstünlüklərin immunitet kimi çıxış etməsi üçün onların, ilk növbədə, qanunla əsaslandırılmış olma kriteriyasına cavab verməsi tələb edilir, zira cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar qanunla əsaslandırılmamış hər hansı bir mülahizəyə görə kimsəyə üstünlük vermir. Digər dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da qanun qarşısında qeyri-bərabərliyə yol verilir. Bəzi hallarda bu, digər konstitusion hüquqi dəyərlərin müdafiəsi nöqteyi-nəzərindən zəruri olur. Bu qeyri-bərabərlik hakimlərin, deputatların, dövlətin digər kateqoriyalardan olan vəzifəli şəxslərinin hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi qaydasına şamil edilir. Qanun qarşısında həmin qeyri-bərabərlik (immunitet) müəyyən kateqoriyadan olan vəzifəli şəxslərin hüquqi təhlükəsizlik və müstəqilliyini təmin edən imtiyazını özündə ifadə edir. Qərəzsiz məhkəmə qarşısında hamının bərabərliyi, hüquq haqqında mübahisənin iştirakçılarının formal bərabərliyi deməkdir. Əmlak və vəzifə mövqeyindən asılı olmayaraq məhkəmə qarşısında formal olaraq hamı bərabərdir. Hüquqların yalnız məhkəmə qərarı əsasında məhdudlaşdırılmasına yol verilməsi də bununla izah olunur. Qanun və məhkəmə qarşısında hamının bərabərliyinin elan edilməsi zəruri olsa da, bərabər hüquqluluğun kifayətedici şərti deyildir. Əgər qanun imtiyazlar müəyyən edir və ya müəyyən kateqoriyadan olan şəxslərin hüquqlarını məhdudlaşdırırsa, onda hamının qanun qarşısında bərabərliyi qeyri-bərabərliyi ifadə edir.

Cinayət prosesində immunitetlər cinayət-prosessual qanunvericiliklə təsbit edilmiş vahid prosesual formadan istisnalardır. Cinayət prosesində immunitetlər hüquqi immunitetlərin bir növü olub, onların daşıyıcısı olan subyektlərə konkret hüquq münasibətləri sistemi çərçivəsində müəyyən üstünlüklər verən bir kateqoriyadır. Bu kateqoriya qanunilik (qanunda təsbit edilmiş və əsaslandırılmış olma) tələbinə cavab verməklə, qanunla qadağan edilmiş digər üstünlüklərdən (vətəndaşlıq, sosial, cinsi, irqi, milli, siyasi və

dini mənsubiyyətindən, dilindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, yaşayış yerindən və olduğu yerdən asılı olaraq verilən üstünlüklərdən) fərqləndirilir.

CPM-in 11.2-ci maddəsi kontekstindən, orada sadalanan əlamətlərin heç də hamısı üzrə müəyyən «üstünlüklərin» verilməsi tam anlamda qadağan deyildir, hətta bəzən qanunun özü bu üstünlüklərin verilməsini şərtləndirir. CPM-in 11.2-ci maddəsində bir sıra əlamətlər sadalanmışdır ki, maddənin məzmununa əsasən, bu əlamətlərə görə cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə üstünlük verilmir. Lakin həmin əlamətlərdən ikisinin bu müddəə ilə tam uzlaşması müzakirəyə açıq qalır. Söhbət cinsi mənsubiyyət və istifadə edilən dildən (ana dili mənsubiyyətindən) gedir. Qüvvədə olan qanunvericilik bu iki əlamət üzrə bəzi üstünlüklər müəyyən edir desək yanlışdır. Belə ki, CPM-in bəzi müddəalarında cinsi mənsubiyyət prosesual formada müəyyən differensiasiya aparılmasına səbəb olur. Məsələn, CPM-in 238.5-ci maddəsinə əsasən, əks cinsdən olan şəxsin soyundurulması zərurəti yarandığı halda müstəntiq, təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxsin müdafiəçisi həmin istintaq hərəkətinin aparılmasında iştirak edə bilməz. Bu halda müstəntiqin tapşırığı ilə şəxsi müayinə həkimin və ya məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisin iştirakı ilə aparılır; CPM-in 246.3-cü maddəsinə əsasən, şəxsi axtarış və götürmə müstəntiq tərəfindən mütəxəssisin və barəsində şəxsi axtarış aparılan şəxsə eyni cinsdən olan azı iki hal şahidinin iştirakı ilə aparılır; CPM-in 275.6-cı maddəsinə əsasən, müstəntiq və ya onun göstərişi əsasında digər şəxs zəruri hərəkətləri aparır və əks cinsdən olan şəxsin soyunması ilə bağlı hallar istisna olmaqla, bu istintaq hərəkətinin aparılmasında iştirak edən digər şəxslərin yanında tədqiqat üçün nümunələri götürür. Eləcə də, dil bilgiləri ilə əlaqədar olaraq cinayət-prosessual qanunvericilik, faktiki olaraq, əlavə hüquqlar sistemi müəyyən edir. Belə ki, CPM-in 26.2-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosesini həyata keçirən orqan cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən cinayət prosesi iştirakçılarının aşağıdakı hüquqlarını təmin etməlidir: cinayət prosesi iştirakçılarına öz ana dilindən istifadə etmək hüququnu izah etmək; ibtidai araşdırma və məhkəmə baxışı zamanı tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək, ibtidai araşdırma qurtardıqdan sonra cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallarla tam tanış olmaq, məhkəmədə ana dilində çıxış etmək. CPM-in 26.4-cü maddəsinə əsasən isə, cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən müvafiq şəxslərə təqdim edilməli sənədlər onların ana dilində və ya onların bildiyi başqa dildə təqdim edilir. Bununla belə, CPM-in 11.2-ci maddəsindən qeyd edilən istisnalar hüquq və azadlıqların təminatı prioritet məqsəd kimi qəbul edilən

müasir dövrdə prosessual formanın pozuntusu kimi deyil, əlavə təminatlar kimi qiymətləndirilməlidir.

İkinci fəslin «*Diplomatik immunitet hüququndan irəli gələn prosessual qaydaların mahiyyəti və məzmunu*» adlanan ikinci paragrafında qeyd edilir ki, diplomatik immunitet hüququ ümumiləşdirici termin olub, özündə xarici dövlətlərin və ya beynəlxalq təşkilatların diplomatik nümayəndələrinə, onların rəhbərləri və digər əməkdaşlarına verilən əlavə hüquq və imtiyazları ehtiva edir. Cinayət prosesinə münasibətdə diplomatik immunitet hüququ özündə şəxsi toxunulmazlıq hüququnu, cinayət yurisdiksiyası üzrə immunitet hüququnu, ifadə vermək üzrə immunitet hüququnu, eləcə də binaların və sənədlərin toxunulmazlığı hüququnu birləşdirir.

CPM-in 438.1-ci maddəsinə əsasən, həmin Məcəllənin 437.0.1-437.0.4, 437.0.6-437.0.8-ci maddələrində sadalanmış şəxslər şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdirlər (şəxsi toxunulmazlıq kateqoriyasını şəxsiyyətin toxunulmazlığı və ya şəxsi həyatın toxunulmazlığı kateqoriyaları ilə eyniləşdirmək olmaz). Onlar barəsində qanuni qüvvəyə minmiş hökmün icrası üçün zəruri olan hallar istisna olmaqla, həmin şəxslər saxlanıla və ya həbs edilə bilməzlər.

CPM-in 439.1-ci maddəsinə əsasən, həmin Məcəllənin 437.0.1, 437.0.2, 437.0.4, 437.0.6-437.0.8-ci maddələrində sadalanmış şəxslər Azərbaycan Respublikasında cinayət yurisdiksiyası üzrə immunitetə malikdirlər. Belə şəxsin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi diplomatik yolla həll edilir (bu, cinayət yurisdiksiyası üzrə immunitet hesab edilir). CPM-in 439.2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları olmayan və ya Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamayan diplomatik nümayəndəliklərin xidmət heyətinin əməkdaşları, konsulluq idarələrinin rəhbərləri və konsulluqların digər vəzifəli şəxsləri isə yalnız xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı törətdikləri cinayətlər barəsində Azərbaycan Respublikasının cinayət yurisdiksiyası altına düşürlər. Əslində, bu kateqoriya şəxslər (Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları olmayan və ya Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamayan diplomatik nümayəndəliklərin xidmət heyətinin əməkdaşları, konsulluq idarələrinin rəhbərləri və konsulluqların digər vəzifəli şəxsləri nəzərdə tutulur) xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı törətdikləri cinayətlərə görə Azərbaycan Respublikasının yurisdiksiyası altına düşürlər, çünki «Diplomatik əlaqələr haqqında» Konvensiyanın 37-ci maddəsinin 3-cü bəndinə və «Konsulluq əlaqələri haqqında» Konvensiyanın 22-ci maddəsinin 2-ci və 43-cü maddəsinin 1-ci bəndinə görə, diplomatik xidmət heyətinin olduqları dövlətin (burada – Azərbaycan Respublikasının) vətən-

daşları olmayan və ya olduqları dövlətdə (yenə də, Azərbaycan Respublikasında) daimi yaşamayan üzvləri (konsulluğun nümayəndələri) də öz vəzifələrini yerinə yetirdikləri müddətdə immunitetə malikdirlər. Bu cür hallarda sadalanan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi məsələsi beynəlxalq hüququna görə, diplomatik yolla həll edilir.

Diplomatik immunitet hüququnun daha bir tərkib hissəsi ifadə vermək üzrə immunitet hüququdur. Bu hüquq diplomatik immunitetə malik olan şəxslərə onlar üçün heç bir mənfi nəticəyə səbəb olmadan, cinayət mühakimə icraatında şahid və ya zərər çəkmiş şəxs kimi ifadə verməkdən imtina etmək imkanı yaradır. Başqa sözlə, ifadə vermək üzrə immunitet cinayət prosesində şahid və zərər çəkmişin ifadə vermək vəzifəsi haqqında qaydadan istisna nəzərdə tutur. Lakin diplomatik immunitetin bu elementindən də diplomatik immunitet hüququna malik olan şəxslərin hamısı istifadə etmir. Belə ki, cinayət prosesində konsulluqların rəhbərləri və ya konsulluğun digər vəzifəli şəxsləri şahid, yaxud zərər çəkmiş şəxs kimi iştirak etməli olduğu hallarda onların ifadə verməkdən imtina etmək, eləcə də, iş üzrə ibtidai istintaqı aparan müstəntiqin, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun yanına və ya məhkəməyə gəlməmək kimi hüquqları tanınmır.

İfadə vermək üzrə immunitetə malik olan şəxslərin ifadələrinin bir sübut kimi formalaşdırılmasının və onlardan istifadə edilməsinin prosessual forması ilə bağlı məsələ kifayət qədər problemlidir. Çünki, ifadə vermək üzrə immunitetə malik olan şəxslər yalnız öz razılıqları ilə ifadə verə bilirlər və belə razılıq verdikləri halda onlar ibtidai araşdırmanın və ya məhkəmənin həyata keçirildiyi yerə gəlməyə məcbur deyillər, qanun belə hallarda onlara öz ifadələrini yazılı şəkildə təqdim etmək imkanı vermişdir. Bundan başqa, qanunda qeyd edilir ki, ifadə vermək üzrə immunitet hüququna malik olan şəxslərin ibtidai istintaqda zərər çəkmiş şəxs və şahid qismində ifadə verdikləri, lakin məhkəmə iclasına gəlmədikləri halda məhkəmə onların ifadələrini elan edə bilər. Bu səbəbdən, ifadə vermək üzrə immunitetə malik olan şəxslər yazılı şəkildə göndərdikləri ifadələrin prosessual forması məsələsi açıq qalmışdır. Cinayət-Prosessual Məcəllədə yazılı təqdim edilməsi yol verilən belə «ifadələrin», elementar olaraq, imzalanmalı və ya başqa formada təsdiq edilməli olması barədə də müddəalar nəzərdə tutulmamışdır. Bundan başqa, bilavasitə dindirmə prosesində müvafiq suallar ünvanlanmadan şəxsin öz mülahizəsinə görə yazacağı belə «ifadələrin» məzmununun dolğunluğu, dəqiqliyi və işin həlli üçün əhəmiyyəti barədə də düşünməyə dəyər.

Diplomatik immunitetə malik olan şəxslər onların xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə aid olan yazışma və digər sənədləri istintaq orqanına, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və məhkəməyə verməyə borclu deyillər. Geniş mənada diplomatik immunitet hüququ haqqında qaydalar özündə müvafiq binaların və sənədlərin də toxunulmazlığı haqqında qaydaları (bu qaydaların məcmusu diplomatik nümayəndəliyin immuniteti və ya toxunulmazlığı da adlandırılır) ehtiva edir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə **«Toxunulmazlıq hüququna malik olan şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətləri»** adlanır. Bu fəslin *«Toxunulmazlıq hüququna malik olan şəxslərin dairəsi»* adlanan birinci paragrafında qeyd edilir ki, toxunulmazlıq hüququna malik olan şəxslər barəsində cinayət təqibinin xüsusiyyətlərinin nədən ibarət olmasını anlamaq, bu xüsusiyyətləri təcrübədə dəqiq tətbiq etmək üçün Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 11.3-cü maddəsinin müddəalarının mahiyyəti dərk edilməlidir. Hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyinin tərkib elementi kimi çıxış edən həmin maddə bir qrup xüsusi subyekt barədə (onları birləşdirən ümumi cəhət məhz qanunla onlara toxunulmazlıq hüququnun verilməsidir) cinayət təqibininin müəyyən xüsusiyyətlərə malik olduğu və həmin xüsusiyyətlərin Cinayət-Prosessual Məcəllə ilə yanaşı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunları ilə müəyyən edildiyi barədə tezisləri ehtiva edir. Toxunulmazlıq hüququ – bu hüquqdan istifadə edən şəxslər barəsində cinayət təqibinin başlanması və həyata keçirilməsinin xüsusi qaydalarının məcmusunu ehtiva edir. Toxunulmazlıq hüququ cinayət məsuliyyətindən azad etmə əsası deyildir, xüsusi subyektlər barədə cinayət mühakimə icraatının differensiasiya edilməsi əsasıdır.

CPM-in 11.3-cü maddəsi barəsində cinayət təqibinin müəyyən xüsusiyyətlərlə həyata keçirildiyi subyektlərin dairəsinə aşağıdakıları aid etmişdir: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti; Azərbaycan Respublikasının keçmiş prezidenti və onun arvadı (əri); Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatları; Azərbaycan Respublikasının Baş naziri; Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə müvəkkili; Azərbaycan Respublikasının Məhkəmə-Hüquq Şurasının üzvləri; Azərbaycan Respublikasının hakimləri.

Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının (o cümlədən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının) qüvvədə olan qanunvericiliyinin sistemli təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, CPM-in 11.3-cü maddəsində təsbit edilmiş toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslərin siyahısı tam anlamda müfəssəl deyildir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin, «Hesablama Palatası haqqında» 2 iyul 1999-cu il tarixli Azər-

baycan Respublikası Qanununun, «Naxçıvan MR Ali Məclisi deputatının statusu haqqında» 11 mart 1997-ci il tarixli Naxçıvan MR Qanununun, «Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin seçkilər haqqında» 9 iyul 2005-ci il tarixli Naxçıvan MR Qanununun müddəaları bunu deməyə əsas verir ki, CPM-in 11.3-cü maddəsi cinayət təqibi ilə bağlı toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi baxımından natamamdır, əslində, barəsində cinayət təqibinin həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə xüsusi şərt (müvafiq razılıq və ya daha mürəkkəb prosedur) nəzərdə tutulmuş subyektlərin dairəsi daha genişdir. Odur ki, Azərbaycan Respublikası CPM-in 11.3-cü maddəsinin təkmilləşdirilməsi üçün tərəfimizdən həmin maddənin aşağıdakı yeni redaksiyada verilməsi təklif edilir: «11.3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının keçmiş prezidenti və onun arvadı (əri) və prezidentliyə qeydə alınmış namizəd, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları və Milli Məclisin deputatlığına qeydiyyatda alınmış namizəd, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatı və Ali Məclisin deputatlığına qeydə alınmış namizəd (yalnız Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində), Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, bələdiyyə üzvlüyünə qeydə alınmış namizəd, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman), Məhkəmə-Hüquq Şurasının üzvləri, Azərbaycan Respublikasının hakimləri və Seçki Komissiyalarının üzvləri, Hesablama Palatasının sədri, onun müavini və Hesablama Palatasının auditorları barəsində cinayət təqibinin xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir».

Üçüncü fəslin *«Toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barəsində cinayət təqibinin xüsusiyyətləri»* adlanan ikinci paragrafında qeyd edilir ki, CPM-in 11.3-cü maddəsinin məzmununda toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barəsində cinayət təqibinin Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası və digər qanunları ilə yanaşı CPM-in özü ilə də müəyyən edildiyi barədə müddəa yer almışdır. Təəssüf ki, qüvvədə olan CPM-in təhlili belə deməyə əsas verir ki, hazırda onun mətnində barəsində bəhs olunan xüsusiyyətləri nəzərdə tutan, onları hər hansı formada tənzim edən maddələrə, praktiki olaraq, rast gəlmək mümkün deyildir. CPM-in bütün mətnində qeyd edilən məsələ ilə bağlı yalnız bir neçə maddə nəzərdə tutulmuşdur ki, onların da hər hansı bir «xüsusiyyət», yəni ciddi differensiasiya edilmiş qayda təsbit etdiyini söyləmək çətinidir.

Belə ki, CPM-in 53.1.5-ci və 53.3.4-cü maddələrinə görə, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsində təqib olunan şəxsin toxunulmazlıq hüququndan məhrum edilməsi məsələsi qanunla müəyyən

olunmuş qaydada qoyulduqda cinayət təqibi üzrə icraat dayandırıla bilər. Bu halda cinayət təqibi şəxsin toxunulmazlıq hüququndan məhrum edilməsi barədə Baş prokurorun təqdimatı olduqda dayandırıla bilər.

CPM-in 53-cü maddəsindən başqa, 84.5.10-cu maddəsində də toxunulmazlıq hüququnun istifadə edən şəxs barəsində cinayət təqibi ilə müəyyən qədər bağlı olan norma nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddəyə əsasən, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun cinayət işi üzrə aparılan təhqiqata və ya ibtidai istintaqa nəzarət edərkən toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxsin cinayət təqibi zərurəti yarandıqda, onun toxunulmazlıq hüququndan məhrum edilməsinə razılıq verməsi barədə müvafiq orqan qarşısında vəsatət vermək üçün Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğuna müraciət etmək hüququnu həyata keçirir.

Nəhayət, CPM-də toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslərin cinayət təqibi ilə bağlı olan son maddə kimi 215.3.2-ci maddəni qeyd etmək olar. Həmin maddə subyektə görə istintaq aidiyyəti haqqında qaydaların differensiasiyasını nəzərdə tutur. Belə ki, CPM-in 215.3.2-ci maddəsinə əsasən, cinayətin törədilməsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikasının keçmiş prezidenti və onun arvadının (ərinin), Milli Məclisin deputatlarının, Baş nazirin, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın), Məhkəmə-Hüquq Şurası üzvlərinin, hakimlərin ... təqsirləndirilməsi ilə bağlı cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq prokurorluq tərəfindən aparılır.

Qüvvədə olan qanunvericilik kontekstindən (de lege lata) çıxış etdikdə toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barədə cinayət təqibinin xüsusiyyətləri dedikdə, differensiasiya edilmiş prosessual qaydaların aşağıdakı sistemi başa düşülür:

- onlar barədə cinayət təqibinin başlanması üçün xüsusi razılığın (bəzən toxunulmazlıq hüququndan məhrum edilməyə yönəlmiş xüsusi prosedurun) tələb edilməsi;

- onların tutulması üçün xüsusi əsasın (cinayət başında yaxalanma) nəzərdə tutulması;

- belə şəxslər barədə cinayət təqibi üzrə icraatın dayandırılması üçün xüsusi əsasın və şərtin mövcudluğu;

- bu subyektlər barədə istintaq aidiyyətinin müstəsna olaraq prokurorluğa məxsus olması.

Nəticə hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş nəticələr sistemləşdirilmiş şəkildə təqdim edilmişdir.

Tədqiqat işi ilə əlaqədar müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri nəşr olunmuşdur:

1. Cinayət prosesində yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının təminatı // Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. № 58. Bakı, 2013, s. 172-175.

2. Toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barəsində cinayət təqibinin xüsusiyyətlərini nəzərdə tutan prosessual hüquq normaları // Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. №61. Bakı, 2014, s. 93-98.

3. Cinayət prosesində immunitet hüquqi kateqoriya kimi // Bakı Universiteti xəbərləri. Bakı, № 1, 2014, s. 45-55.

4. Toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslər barədə cinayət təqibinin xüsusiyyətlərinin məzmunu // Dövlət idarəçiliyi. Nəzəriyyə və təcrübə. № 2 (46), Bakı, 2014, s. 259-265.

5. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət işlərinə məhkəmədə baxılmasının bəzi problemləri // Odlar yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. № 39, Bakı, 2014, s. 94-101.

6. Иммунитеты в уголовном процессе // Кавказ и мир. Международнй научнй журнал. № 18, Тбилиси, 2014, с. 198-202.

7. Дипломатик иммунитет hüququndan irəli gələn prosessual qaydaların mahiyyəti və məzmunu // Polis Akademiyasının elmi xəbərləri. № 4(12). Bakı, 2014, s. 65-72.

8. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət təqibinin başlanması məsələsinin alternativ həlli haqqında // Azərbaycanda Hüquqi dövlət quruculuğunun aktual problemləri. 2 Beynəlxalq elmi konfrans materialları. Bakı, 23-24 oktyabr, 2014, s. 307-311.

9. Cinayət prosesində toxunulmazlıq hüququna malik olan şəxslərin dairəsi // Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş «Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının hüquq elminin və təhsilinin inkişafında rolu» mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. II cildə Bakı, 5 may 2015, s. 166-172.

10. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə ibtidai istintaqın həyata keçirilməsinin bəzi problemləri // Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri, № 4(44), 2016, s. 64-69.

**Особенности производства в отношении отдельных категорий лиц
в уголовном процессе Азербайджанской Республики**

Резюме

Диссертационная работа посвящена одной из актуальных проблем уголовного судопроизводства – вопросам дифференциации процессуальной формы различных институтов при производстве в отношении отдельных категорий лиц, участвующих в уголовном процессе.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложений.

Во введении обосновывается выбор темы, изъясняются актуальность, научная новизна, отмечается научно-теоретическое и практическое значение, в общем виде выражаются полученные результаты, комментируются основные положения, выносимые на защиту.

Первая глава называется «Современные проблемы производства в отношении несовершеннолетних» и состоит из трех параграфов. В этой главе рассматриваются вопросы возбуждения уголовного дела (уголовного преследования), особенности производства предварительного следствия и дифференцированные правила судебного производства в отношении несовершеннолетних.

Вторая глава называется «Особенности производства в отношении лиц, имеющих право на дипломатический иммунитет» и состоит из двух параграфов. В этой главе категория «иммунитет» рассматривается как правовая категория в уголовном процессе, также раскрывается сущность, и содержание процессуальных правил, обусловленных правом на дипломатический иммунитет.

Третья глава называется «Особенности производства в отношении лиц, обладающих правом на неприкосновенность» и состоит из двух параграфов. В этой главе исследуются вопросы, связанные с кругом лиц, обладающих неприкосновенностью и особенностями уголовного преследования последних.

В заключении подытоживаются результаты проведенного исследования.

**Features of production concerning separate categories of persons in
criminal trial of the Azerbaijan Republic**

Summary

Dissertation work is devoted to one of actual problems of criminal legal proceedings – to questions of differentiation of a procedural form of various institutes by production concerning separate categories of the persons participating in criminal trial.

The thesis consists of introduction, three heads, the conclusion, the list of the used literature and appendices.

The subject choice locates in introduction, relevance, scientific novelty express, scientific-theoretical and practical value is noted, in a general view the received results are expressed, the basic provisions submitted for protection are commented.

Chapter 1 is called "Modern problems of production concerning minors" and consists of three paragraphs. In this chapter questions of initiation of legal proceedings (criminal prosecution), features of production of preliminary investigation and the differentiated rules of judicial proceedings concerning minors are considered.

Chapter 2 is called "Features of production concerning the persons having the right for diplomatic immunity" and consists of two paragraphs. In this chapter the category "immunity" is considered as legal category in criminal trial, the essence, and contents of the procedural rules caused by the right for diplomatic immunity also reveals.

The chapter 3 is called "Features of production concerning the persons having rights for inviolability" and consists of two paragraphs. In this chapter the questions connected with a circle of people, possessing inviolability and features of criminal prosecution of the last are investigated.

In the conclusion results of the conducted research are summed up.

На правах рукописи

ЛАЛА ИСМАИЛ КЫЗЫ МАМЕДОВА

**ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА В ОТНОШЕНИИ
ОТДЕЛЬНЫХ КАТЕГОРИЙ ЛИЦ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Специальность: 5612.01 – Уголовный процесс, криминалистика и
судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по праву

Баку – 2016